

Il Rinascimento

Борис Год (Полтава)

ІДЕЇ «ГРОМАДЯНСЬКОГО ГУМАНІЗМУ» У ТВОРЧОСТІ ІТАЛІЙСЬКОГО МИСЛИТЕЛЯ XV СТОЛІТТЯ МАТТЕО ПАЛЬМІЄРІ

Boris God (Poltava)

Ideas of “Civil Humanism” in Creativity of Italian Thinker of the XV Century Matteo Palmieri.

The paper considers the concept “Civil humanism” of Matteo Palmieri and influence of this concept on the further development of the Renaissance humanism.

Епоха Відродження, незважаючи на віддаленість у часі, викликає значний інтерес у дослідників. Сучасну людину у ній приваблює дух оновлення, гуманізм і прагнення по-іншому осмислити проблеми земного буття особистості. Нам близькі й зрозумілі пошуки ренесансних мислителів щодо вдосконалення людини і суспільства, їх ставлення до людського життя як до вищої цінності. Європейське Відродження XV–XVI століть подарувало світові цілу плеяду яскравих талантів, титанів думки і художньої культури, справді «універсальних особистостей». Не всі гуманісти досягли рівня Леонардо да Вінчі, Мікеланджело і Леона Батіста Альберті, але всі вони заслуговують на увагу сучасного дослідника, бо уособлюють дух епохи, її багатогранність і складність.

Наша стаття присвячена видатному представникові «громадянського гуманізму» в Італії, державному діячеві, мислителю Маттео Пальмієрі. Ми прагнемо дослідити його життєвий шлях, розкрити особливості діяльності на посаді гонфалон'єра справедливості, визначити го-

ловні грані творчої спадщини, прослідкувати еволюцію світогляду і вплив на європейську ренесансну думку XVI століття. Це дасть змогу ще раз перевірити твердження окремих учених про вузькопрофесійний, філологічно-риторичний характер італійського гуманізму, його елітарність і «титанізм».

У ході роботи над статтею ми спиралися на дослідження таких провідних ренесансознавців, як: Я. Буркгардт, Е. Гарен, П. Крістеллер, О. Лосев, В. Рутенбург, Л. Брагіна, Н. Рев'якіна та інших. Історичним джерелом стали трактати й промови М. Пальмієрі та його сучасників.

Маттео Пальмієрі (1406–1475 роки) представляв той соціально-культурний тип Ренесансу, який був схарактеризований Я. Буркгардтом як *l'uomo universale* («універсальна людина»). Про його життя відомо не так вже й багато. М. Пальмієрі народився 1406 року у Флоренції, у сім'ї аптекаря. Освіту отримав у гуманістичній школі Созомоно да Пістойа при університеті (Студіо), де слухав лекції з гуманітарних дисциплін. Він товаришував із визначними гуманістами – Леонардо Бруні, Поджо Браччоліні, Аламанно Рінуччині; у зрілому віці брав участь у філософсько-релігійному гуртку Джованні Аргіропуло.

Головним заняттям М. Пальмієрі були політика і державна служба. Упродовж майже півстоліття він займав помітне місце у суспільному житті Флоренції – був дипломатом, працював на різних адміністративних посадах, двічі обирався гонфалон'єром справедливості (вища посада у Флорентійській республіці – *Б. Г.*). Гуманіст користувався значним авторитетом серед флорентійців. Як показало дослідження Л. Мартінеса, Пальмієрі ніколи не брав хабарів і не використовував державні посади для особистого збагачення [1, с. 29]. Його товариш А. Рінуччині у надгробній промові, виголошеній 15 квітня 1475 року в день поховання гуманіста, зазначав: «Завдяки своїй працьовитості та заняттям вільними науками він так примножив свій сімейний статок, що йому не тільки вистачало на необхідні витрати, але й залишалось на збільшення краси й достоїнності (міста – *Б. Г.*), про що свідчать чудові споруди ... і кількість пожертвувань на благо церкви ...» [7, с. 187–188].

А. Рінуччині звернув також увагу на поєднання в особі М. Пальмієрі політика і вченого. «Серед турбот про домашні справи він під час неспокійної суспільної діяльності зберігав любов і завзяття до наук. Ретельно розподіляючи час, намагався, аби заняття науками давали радість..., аби його твори були корисними для інших» [7, с. 188]. Отже, перед нами типовий приклад гуманіста, який не обмежувався кабінетною роботою і вивченням манускриптів. Для нього важливими були як *vita activa*, так і *vita contemplativa* (життя активне й споглядальне). Як державний діяч він поєднував «величезну серйозність із чемністю, був приємним для добрих людей і страшним для поганих. Жодного разу не зійшовши зі шляху справедливості, він залишався наполегливим, вірним, розважливим і бездоганно чесним» [7, с. 188]. Навіть якщо зва-

жити на певну гіперболізацію з боку Рінуччині, у промові змальовано досить привабливий образ М. Пальмієрі – патріота і гуманіста, вірного сина Флоренції.

Роки життя М. Пальмієрі припадають на становлення у Флоренції тиранії сімейства Медічі, яке, починаючи з 1434 року, фактично правило нею, зберігаючи республіканський лад. Ставлення гуманістів до медичійського режиму було неоднозначним. З одного боку, багатьох хвилював підрив демократичних підвалин Флоренції, з іншого – приваблювало щедре меценатство і підтримка культури в місті, особливо за Лоренцо Пишного. М. Пальмієрі міг усе це бачити. За Лоренцо Пишного Флоренція прикрашалася чудовими спорудами, вона збагатилася колекціями живопису, у ній розцвіла поезія італійською мовою, була заснована Платонівська академія, створена грецька бібліотека. Якщо вірити Ф. Гвіччардіні, то у Флорентійському Студіо читали лекції всі відомі науковці Італії [2, с. 76]. У місті працювали такі авторитетні митці й дослідники, як А. Поліціано, М. Фічіно, Піко делла Мірандола, С. Ботічеллі, Беато Анджеліко, Д. Гірландайо. Разом із тим спостереження за еволюцією медичійського правління давало дуже багато для етико-політичної рефлексії М. Пальмієрі. Не будучи професійним ученим, він у вільний від служби час займався літературною творчістю. Пальмієрі належать такі історичні праці, як «Життєпис Нікколо Аччайуолі», «Про здобуття Пізи», «Історія Флоренції», що охоплювала період 1432–1474 років. На особливу увагу заслуговують його діалог-трактат «Громадянське життя» (1439 рік) і філософська поема «Град життя» (1464 рік).

Як ми вже зазначали, М. Пальмієрі належав до провідної течії італійського Ренесансу першої половини XV століття – «громадянського гуманізму». Так у науці визначено творчість групи письменників і політичних діячів Флоренції кінця XIV – першої половини XV століття на чолі з Леонардо да Вінчі, для яких актуалізація античної спадщини, зокрема етичних концепцій Аристотеля і Цицерона, слугувала обґрунтуванням ідеалів патріотизму, спільного блага, ділової та політичної активності громадян. Політична позиція, характер аргументації, морально-етичний аспекти проблеми репрезентовані гуманістом у «Промові про справедливість» (1437 або 1440 рік), яка була виголошена Пальмієрі під час його обрання на посаду гонфалон'єра справедливості.

У промові гуманіст розкриває сутність та історію цієї посади. Він говорить, що гонфалон'єр був фактично головою уряду, Синьорії, а потреба в такій посаді виникла ще в XIII столітті для підтримання громадянського миру. Ренесансний мислитель особливу увагу зосереджує на інтерпретації поняття «справедливість», наполягає на природному характері. Загалом справедливість розглядалася М. Пальмієрі як універсальна добродієність, внутрішній імператив приватного й громадянського життя, бо вона «керує всіма добродієними справами, заохочує їх», допомагає розважливості, приборкує пристрасті, сприяє поміркованості

й скромності. Повторюючи Аристотеля, він стверджує, що «справедливість — це найдосконаліша добродієвість, усі інші добродієвості містять у собі» і закликає магістратів підтримувати єдність громадян і «кожне слово й діло» спрямовувати на «спільне благо» [6, с. 145].

Більш повно гуманістична концепція М. Пальмієрі викладена у ґрунтовній праці «Громадянське життя», яка складається з 4-х книг. У першій мова йде про виховання юнацтва, у двох наступних — про норми поведінки громадян у приватному та публічному житті, четверта книга — присвячена багатству як соціальному феномену. Твір має форму бесіди сучасників і співгромадян автора — Франко Сакетті, Луїджі Гвіччардіні та Аньоло Пандольфіні, «глибоко освіченого» флорентійця. Автор роботи прагне запропонувати заходи, які б сприяли вихованню «ідеального громадянина», а за допомогою моральної філософії він радить пізнавати справжню «науку життя». Вона відрізняється від «наук надто темних, важких, таких, що не стосуються добродієвості життя» (схоже, натяк на схоластику — *Б. Г.*). Твір «Громадянське життя» написаний живою італійською мовою — так гуманістів простіше було вести розмову з «любимими співвітчизниками».

Поняття «громадянське життя» (*vita civile*) М. Пальмієрі трактував досить широко, включивши в нього всі форми людського спілкування — сім'ю, державу, друзів тощо. «Політичне життя», на його думку, також є компонентом суспільних зв'язків, бо сприяє їх упорядкуванню на основі розумного балансу приватного і спільного інтересу. Соціальність коріниться у самій природі людини, вона потрібна для захисту її життя й продовження роду. «З такою метою зав'язуються між людьми відносини дружби, спорідненості, шлюбу, встановлюються форми спілкування й співробітництва.., а зібрані разом люди утворюють єдине ціле» [5, с. 194].

Хоча М. Пальмієрі не вживав слова «цивілізація», здається, йшлося саме про неї, коли окреслювалася історія «громадянського життя». З появою нових суспільних відносин, на думку гуманіста, зростали запити людей, ускладнювалися форми життєдіяльності, виникали міста, «громадянський побут і звичаї яких становили невичерпні можливості як для задоволення потреб, так і для прикрашання та облагороджування (*all'amplutivine et hornamento*) нашого існування», утверджувалися закони «людського співжиття»; розквітали творчі здібності людини, розвивалися ремесла, торгівля, науки, мистецтво. Поділяючи погляд ренесансних гуманістів на людину як творця власного життя, М. Пальмієрі вказав на важливу грань її творчої діяльності — соціальну.

Нову, порівняно з Середньовіччям, оцінку гуманіст дав праці. Він уважав її не покаранням за першородний гріх, а природною потребою і шляхом до розвитку, удосконалення особистості. Мислителем у «Громадянському житті» вибудовано чітку ієрархію суспільно-корисної праці: землеробство, ремесла, торгівля, а також кожна наука, що сприяє

«похвальним і чесним справам» – медицина, право, архітектура тощо. Праця обов'язкова для всіх людей, яким необхідно прагнути до досконалості (людину прославляють новаторство і відкриття), а справжнє благородство, – уважає Пальмієрі, – реалізується в активній діяльності.

У творі М. Пальмієрі з'ясовує й головну проблему «громадянського життя» – як поєднати індивідуальні інтереси з суспільними, благо індивіда зі «спільним благом». Тут він безкомпромісний: «Суспільна користь, слава і честь ніколи не можуть заступити приватні вигоди і ніколи не буде корисним те, що слугує небагатом і завдає шкоди всьому тілу держави» [5, с. 196]. Позиція гуманіста відзначена послідовною громадянськістю, патріотизмом, ідеалами служіння народові та спільному благу. Йому притаманна ще одна риса, характерна для гуманістичної ідеології в цілому: педагогічність, віра у можливість виховати «ідеального громадянина» шляхом прилучення до моральної філософії та інших «вільних наук».

Загалом, як бачимо, М. Пальмієрі обстоював ідеал активного, діяльного ставлення до життя, а доброчесність він трактував як «доблесть», особисті інтереси рекомендував підпорядковувати інтересам «рідної комуні». Такі уявлення домінували в італійському гуманізмі впродовж першої половини XV століття. Новий етап розвитку ренесансного гуманізму пов'язувався з появою у другій половині XV століття флорентійського неоплатонізму і спробами вписати людину в космологічну картину світу, зробивши акцент на її духовних потенціях і божественних якостях. А це означало втрату ідей, освоєних «громадянськими гуманістами», а саме – сприйняття людини в гармонійній єдності матеріального й духовного начал. Найповніше ця тенденція проявила себе у творчості М. Фічіно, певною мірою – у Піко делла Мірандола і М. Пальмієрі.

Поема «Град життя» – величезна алегорія (3 книги, 100 розділів, у кожному по 50 терцин), у якій змальовано потойбічний світ, де мандрує у пошуках істини душа автора під проводом Сивілли Кумської, уособлення знань і мудрості. Під «градом життя» розуміється цілий світ, небо і земля, зв'язані універсальним законом розуму. Цей розум поєднує людину з Богом, утілюється в її земних діяннях. «Один закон панує всюди, хоч від людини він завжди прихований; то є закон, що в кожній із речей сенс існування точно визначає» [8, с. 53].

Від класичного неоплатонізму погляди М. Пальмієрі відрізняє більш тісний зв'язок із практичним повсякденним людським життям, інтерес до соціально-етичної проблематики. Ідеї «громадянського гуманізму» у нього оживають, вони перенесені у більш широкий філософсько-теологічний контекст. У перших двох книгах «Граду життя» М. Пальмієрі мова йде про космологічні проблеми, викладається вчення про душу, а в третій – гуманіст повертається до улюбленої теми філософії моралі, питання про те, як зробити «закон розуму», «природний закон» критерієм поведінки «ідеального громадянина». У центрі уваги знову опиня-

ється поняття «справедливість». Вона розглядається М. Пальмієрі в натурфілософському аспекті, у нерозривному зв'язку з природою, як універсальний прояв божественного в людині – Істини. Істина «сходить на землю, аби втілитися у людські закони і зробити їх твердим правилом усякої справедливої влади» [8, с. 54]. Вона ж наставляє людину, диктує моральний кодекс поведінки, спонукає до добра. Як і в попередній праці, М. Пальмієрі торкається принципу спільного блага. Людина самою природою створена не лише для себе, а й для сім'ї, батьківщини, друзів. Часто служіння спільному благу вимагає багатьох зусиль, навіть жертв. У інтересах спільноти є «викорінення тиранії», утвердження справедливих урядів.

Таким чином, ми бачимо, що гуманіст залишився вірним ідеалам активного життя і боротьби за кращий соціальний лад, чого не можна сказати про ортодоксальних флорентійських неоплатоніків медичійського періоду. Але на відміну від ранньої його творчості, у поемі «Град життя» звучать песимістичні нотки щодо можливостей встановити такий лад. Пальмієрі констатує, що реальний стан справ далекий від ідеалу справедливості та спільного блага. Люди по-різному сприймають справедливість, загалом її просто немає. У небесній і піднебесній сферах «граду життя» переважають темні фарби – страшний ліс, мертві води, похмурі долини тощо. Гармонія втрачається, а люди безсилі подолати зло.

Цікаво, що М. Пальмієрі намагався відшукати причини дисфункції соціального організму, і не тільки моральні, але й майнові. Він був одним із перших серед гуманістів, хто побачив корінь зла у приватній власності. «Мое» і «твое», – писав гуманіст, – розділили людей, порушили встановлений природою порядок, спричинили протиріччя і війни. Автора «Граду життя» засмучувало, що «людські блага доступні лише небагатьом, а бідняки не мають необхідного» [8, с. 55]. Він звертався до первісного етапу цивілізації, «доби Сатурна», коли все було спільним, панували доброта, справедливість і чесність. Це звернення загалом характерно для гуманізму, як і захоплення ідеєю держави Платона. Але «золотий вік» змінився «царюванням Юпітера», люди почали захоплювати землі, навчилися виготовляти зброю, розпочалися війни. Як бачимо, М. Пальмієрі наголошував на історичному характері приватної власності, що було безсумнівним досягненням суспільної думки XV століття. Гуманіст також побачив протиріччя розвитку людської цивілізації, коли люди, прагнучи до кращого, удосконалюючи умови існування, отримували нерівність і соціальні проблеми. Симпатії М. Пальмієрі на боці «втраченого раю», цієї «блаженної фази людської історії». У той же час не варто забувати, що він (у «Громадянському житті») виправдовував прагнення до матеріального успіху, прибутку, що віддзеркалювало риси пополанської моралі. У розв'язанні цієї проблеми гуманісту на допомогу приходив Цицерон з його ідеальною державою, де «править розум і немає місця несправедливості»,

а приватна власність обмежена законом. М. Пальмієрі переконаний, що лише компроміс дасть змогу дотриматися принципу спільного блага. Він до останнього подиху глибоко вірив, що за справедливість необхідно боротися лише морально-етичними методами. Кожна людина, на думку гуманіста, повинна усвідомити свій обов'язок служити всьому людству, бути корисною для багатьох, а відтак нікому не шкодити.

Ідеї М. Пальмієрі не були забуті й у XVI столітті, коли ренесансний гуманізм зазнав суттєвої трансформації. У нових умовах загострення соціальних суперечностей, релігійних і політичних конфліктів, наступу Реформації, а потім Контрреформації інтерес до його творчої спадщини навіть зріс. Передусім це стосується соціально-критичного аспекту, міркувань М. Пальмієрі щодо форм власності. На думку сучасної російської дослідниці Л. Чіколіні, італійський гуманіст, який у «Градї життя» різко засудив приватну власність – джерело соціальних бід, – став одним із найближчих попередників Т. Мора [4, с. 130].

Окрім Т. Мора, ідеї М. Пальмієрі розвивали гуманісти Д. Доні та Д. Б. Джеллі. Так, Д. Б. Джеллі сприйняв негативне ставлення мислителя до нерівності і зловживань приватною власністю. Він писав, що «твое» і «моє» зіпсували людей, зробили їх зажерливими. Вихід утопіст бачив у вдосконаленні існуючого порядку на засадах християнської любові та доброчесності. У той же час, як можна побачити в діалозі Джеллі «Химери бондаря» (1548 рік), образ М. Пальмієрі пов'язувався з реформаційними тенденціями італійської дійсності XVI століття. Сильне враження на сучасників гуманіста справив факт засудження церквою «Граду життя» за несумісність із ортодоксальною догматикою (автор поділяв учення Оригена про душу). Їх обурювало те, що прах покійного був викопаний із землі та похований за межами церковного цвинтаря. Загалом М. Пальмієрі став жертвою офіційної церкви. Це посилювало критичне ставлення до неї, стимулювало опозиційні настрої.

Порівнюючи «громадянський гуманізм» М. Пальмієрі з політичною думкою XVI століття, ідеями Ф. Гвіччардіні й Н. Макіавеллі, можна побачити велику різницю у трактуванні ними державно-правових питань. Нові доктрини ґрунтувалися на реалістичних принципах, позбавлених етико-політичних ілюзій. І все ж були успадковані гуманістична традиція ставлення до людини як до творця соціального прогресу, республіканізм, громадянськість і патріотизм раннього етапу. «Немає в людини більшого обов'язку в житті, ніж обов'язок перед вітчизною, від якої залежить, передусім, саме її буття ... Я, не вагаючись, виступлю на захист вітчизни проти тих, хто зухвало зазіхає на її честь» [3, с. 59]. Ці слова сказані Н. Макіавеллі, але в них ми можемо почути і голос М. Пальмієрі. Спадкоємність поглядів на державу і владу демонструє Ф. Гвіччардіні, наголошуючи на патріотизмі, служінні «рідній комуні», стверджуючи можливість моральних людей впливати на хід політичного процесу. Традиції «громадянського гуманізму» XV сто-

ліття, у тому числі ідеї М. Пальмієрі, живили суспільну думку мислителів XVI століття [1, с. 119].

Маттео Пальмієрі по праву займає вагомe місце серед італійських гуманістів XV століття. Він уособлював той тип ренесансної людини, для якого характерне поєднання наукових занять із активним громадянським життям. Можна сказати, що це був «ідеальний громадянин» у розумінні того часу. Нас приваблює сама особистість гуманіста як чесного й безкомпромісного у відстоюванні ідеалів свободи, рівності, справедливості, справжнього патріота рідного міста. Адже й сьогодні ми задумуємося над цими проблемами, прагнемо зрозуміти зв'язок політики й моралі, на якому наполягав М. Пальмієрі. Тому творча спадщина, життя і діяльність гуманіста, «гонфалон'ера справедливості» Флорентійської республіки мають стати предметом подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брагіна Л.М. Социально-этические взгляды итальянских гуманистов. Вторая половина XV в. / Брагіна Л.М. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1983. — 303 с.
2. Гвичардини Ф. История Флоренции / Гвичардини Ф. // Сочинения великих итальянцев XVI века. — СПб.: Алетейя, 2002. — С. 72–140.
3. Макиавелли Н. Речь, или диалог о нашем языке / Макиавелли Н. // Сочинения великих итальянцев XVI в. — М.: Алетейя, 2002. — С. 59–69.
4. Мор Т. Утопия. / Мор Т. — М.: Изд-во АН СССР, 1953. — 250 с.
5. Пальмиери М. Гражданская жизнь / Пальмиери М. // Образ человека в зеркале гуманизма: мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV — XVII вв.). — М.: Изд-во УРАО, 1999. — С. 180–197.
6. Пальмиери М. Речь о справедливости / Пальмиери М. // Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV в.). — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1985. — С. 141–146.
7. Ринуччини А. Речь на похоронах Маттео Пальмиери 15 апреля 1475 года / Ринуччини А. // Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). — М.: Изд-во МГУ, 1985. — С. 186–189.
8. Чиколлини Л.С. Социальная утопия в Италии. XVI — начало XVII в. / Чиколлини Л.С. — М.: Наука, 1980. — 390 с.

Boris God, doctor of sciences in pedagogy, Professor, Head of the Department of World history of the Poltava Pedagogical University named after V. Korolenko

Борис Год— завідувач кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, доктор педагогічних наук, професор
